

Birinci Türkoloji Qurultayın ABŞ-də türkologiya elminin formalaşmasına təsiri

Şükufə Vəliyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: valiyevashukufa@gmail.com

Annotasiya. Türkologiya türk dillərinin, ədəbiyyatının, tarixinin, etnoqrafiyasının və mədəniyyətinin sistemli elmi tədqiqini həyata keçirən elm sahəsi kimi xarakterizə olunur. Məqalədə ABŞ-də türkologiyanın formalaşma və inkişaf mərhələləri 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın intellektual irsi kontekstində araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, XVIII-XIX əsrlərdə Qərbdə formalaşmış şərqşünaslıq və müqayisəli dilçilik ənənələri Amerika akademik mühitində türk dünyasına marağın yaranmasına zəmin hazırlamışdır. Birinci Bakı Türkoloji Qurultayından sonra dünya türkologiyasında, xüsusilə türk dillərinin struktur və tarixi inkişafının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi sahəsində müşahidə olunan canlanma yeni tədqiqat dalğasının yaranmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu intellektual mühit 1940-1950-ci illərdən etibarən ABŞ universitetlərində türkologiya və altaistika üzrə tədqiqatların təşəkkülü üçün metodoloji əsas yaratmışdır. Tədqiqatda ABŞ türkologiyasının formalaşma və inkişaf mərhələləri ilə yanaşı, 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Türkoloji Qurultayın ABŞ-də aparılan türkoloji elmi tədqiqatlara vasitəli təsiri xüsusi olaraq araşdırılır. Belə ki, ABŞ-də türk coğrafiyasına marağın erkən tarixi konteksti, Corc Forster kimi səyyahların səyahətnamələrinin rolu, həmçinin XX əsr beynəlxalq türkologiya alimlərinin Bakı Qurultayında formalaşdırılmış metodoloji prinsipləri elmi dövrüyyəyə daxil etmələri təhlil olunur. Məqalədə, həmçinin latın qrafikalı əlifba islahatları və müqayisəli dilçilik yanaşmaları təhlil edilərək, onların müasir Amerika türkologiyası tədqiqatlarına uzunmüddətli təsiri göstərilir.

Açar sözlər: türkologiya, Amerika türkologiyası, Birinci Türkoloji Qurultay, latın əlifbası, dil siyasəti, müqayisəli dilçilik

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.04.2026; qəbul edilib – 04.05.2026

The impact of the First Turkological Congress on the formation of Turkological science in the United States

Shukufa Valiyeva

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: valiyevashukufa@gmail.com

Abstract. Turkology is a scientific field that carries out systematic scientific research of Turkic languages, literature, history, ethnography and culture. The article examines the formation and development of Turkology in the United States in the context of the intellectual heritage of the First Turkological Congress held in Baku in 1926. The study shows that the traditions of oriental studies and national linguistics formed in the West in the 18th-19th centuries paved the way for the participation of interest in the Turkic world in the American academic environment. After the First Baku Turkological Congress, new research was observed in world Turkology, related to the development of the structure and historical development of the main Turkic languages. It was this intellectual environment that created the methodological basis for the formation of research on Turkology and Altaic studies at US universities in the 1940s-1950s. The study

specifically examines the stages of the formation and development of Turkology in the United States, as well as the impact of the First Turkological Congress held in Baku in 1926 on the means of structural Turkological scientific research in the United States. Thus, the historical context of interest in Turkish geography in the United States, the role of travelogues by travelers such as George Forster, and the incorporation of methodological principles formulated at the Baku Congress of 20th-century international Turkology scholars into the science of the period are examined. The article also analyzes the Latin script alphabet reforms and the linguistic approaches taken, and their long-term impact on modern American Turkology research.

Keywords: Turkology, American Turkology, First Turkology Congress, Latin alphabet, language policy, comparative linguistics

Article history: received – 24.04.2026; accepted – 04.05.2026

Giriş / Introduction

Türkologiya türk dillərinin, ədəbiyyatının, tarixinin, etnoqrafiyasının və mədəniyyətinin sistemli elmi tədqiqini həyata keçirən elm sahəsi kimi xarakterizə olunur. Məlumdur ki, XVII əsrdə Avropada, xüsusilə Matteo Riççi, Nikola Trigault, İohann Adam Şall fon Bell və Ferdinand Ferbist kimi yezuit alimlərinin təşəbbüsü ilə çin dilinin, tarixinin, fəlsəfəsinin və dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsi məqsədilə sinologiya sahəsində tədqiqatlar aparılmışdır. Bu mərhələ sözügedən elmi prosesin ilkin başlanğıc nöqtəsini təşkil edirdi. Həmin dövrdə türk tarixi və mədəniyyəti müstəqil tədqiqat obyektinə kimi deyil, əsasən Çin tarixinin periferik komponentləri kontekstində nəzərdən keçirilirdi. Bu ilkin mərhələnin nailiyyətləri daha çox təsviri xarakter daşıyır, dil materiallarının toplanması, mətnlərin nəşri və ümumi etnoqrafik müşahidələrlə məhdudlaşır.

XVIII əsrin əvvəllərindən etibarən Avropada müqayisəli dilçilik, tarixşünaslıq və etnoqrafiyanın sürətli inkişafı türk dillərinin və xalqlarının təkcə təsviri-etnoqrafik yanaşmalar əsasında deyil, həm də onların daxili struktur xüsusiyyətləri və tarixi inkişaf qanunauyğunluqları baxımından sistemli şəkildə öyrənilməsi üçün əlverişli şərait yaratdı. XIX əsrin ikinci yarısında türkologiyanın konseptual və problem-yönlü tədqiqat mərhələsinə keçidi birbaşa Krım müharibəsindən (1853-1856) sonrakı siyasi və elmi transformasiyalarla əlaqədar olmuşdur. Krım müharibəsindən sonra Osmanlı imperiyasının geosiyasi mövqeyi, habelə, türk xalqlarının məskunlaşdığı geniş coğrafi ərazilər Avropa dövlətləri və Rusiya İmperiyası üçün strateji əhəmiyyət kəsb etməyə başlamış, bu da türk dillərinin, tarixinin və mədəniyyətinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə stimullaşdırmışdır. Mustafa Oranın qeyd etdiyi kimi, bu mərhələ türkologiyanın empirik materialların toplanmasına yönəlmiş köməkçi bir sahə olmaqdan çıxaraq, müstəqil nəzəri-metodoloji elmi istiqamət kimi formalaşması ilə səciyyələnir [9, s.28].

Bu dövrdə türkologiya tədqiqatları yalnız siyasi maraqlarla məhdudlaşmamış, dilçilik, tarix və etnoqrafiyanı birləşdirən integrativ elmi fənn kimi institusional xarakter almışdır. Türk dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqi sahəsində Vasili Radlovun fundamental araşdırmaları, V.V.Bartoldun Mərkəzi Asiya və türk xalqlarının tarixinə dair konseptual yanaşmaları, eləcə də Vilhelm Tomsenin runik yazıların paleoqrafik və filoloji metodlar əsasında oxunub interpretasiya edilməsi sahəsindəki kəşfləri türkologiyanın elmi predmetinin və metodoloji əsaslarının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Məqalənin məqsədi ABŞ-də türkologiyanın formalaşma mərhələlərini, xüsusilə 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayının bu prosesə təsirini tarixi və metodoloji kontekstdə təhlil etməkdir.

Əsas hissə / Main part

XVIII əsrin sonlarında qələmə alınmış səyahətnamələr Qərbi dünyasında Şərq haqqında elmi və yarıelmi biliklərin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu kontekstdə ingilis səyyahı Corc Forsterin iki cildlik “Bəngaliyadan İngiltərəyə Şimali Hindistan, Kəşmir, Əfqanıstan və İran vasitəsilə, Xəzər dənizi yolu ilə Rusiyaya səyahət” (1798) (“A Journey from Bengal to England; through the Northern Part of India, Kashmere, Afghanistan, and Persia, and into Russia, by the Caspian Sea”) [2] adlı əsəri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sözügedən əsər təkcə Britaniyaya səyahət ədəbiyyatının nümunəsi olmaqla kifayətlənməmiş, eyni zamanda sonralar ABŞ şərqşünaslığının və erkən türkologiyanın inkişafı üçün əsas mənbələrdən biri kimi çıxış etmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, türk dünyasını öyrənən ABŞ alimləri erkən mərhələdə səyahət ədəbiyyatında formalaşmış coğrafi və mədəni təsəvvürlərə istinad etmiş, Forster kimi müəlliflərin əsərlərini ilkin empirik müşahidələr kimi dəyərləndirmişlər. Forsterin əsəri ABŞ elmi ədəbiyyatında birbaşa “türkoloji” traktat kimi deyil, daha çox Maarifçilik dövrünə xas səyahət nəsrinə və Şərqi empirik təsvirləri kimi qəbul edilmişdir. XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərində Avropa mənşəli səyahətnamələr formalaşmaqda olan Amerika intellektual mühitində Şərq haqqında biliklərin əsas mənbələrindən biri olmuşdur. Forsterin mətninin ABŞ ədəbiyyatında əsasən maarifçi səyahət nəsrinə funksiyası daşmasına baxmayaraq, onun təsviri-metodoloji yanaşması Amerika türkologiyasının formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Türk xalqları arasında dil, mədəniyyət və coğrafi müxtəlifliyin empirik şəkildə təqdim edilməsi ABŞ akademik mühitində türkoloji maraqların yaranmasına və inkişafına töhfə vermişdir. Bu baxımdan, Forsterin səyahətnaməsi ABŞ oxucularında türk və müsəlman xalqlarının dili, həyat tərzini və mədəni-coğrafi məkanı haqqında ilkin sistemli təsəvvürlərin formalaşmasına xidmət etmişdir.

Türkoloji baxımdan Forsterin səyahətnaməsi bir sıra mühüm xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. İlk növbədə, müəllif Osmanlı və İran təsiri altında olan türk xalqlarını vahid siyasi kateqoriya kimi təqdim etmir, əksinə, onları etnolingvistik və mədəni baxımdan müxtəlif qruplar kimi fərqləndirir. Bu yanaşma sonralar ABŞ-də formalaşacaq müqayisəli türkologiyanın əsas prinsipləri ilə səsleşir. Türk və fars ünsürlərini ayırd etməklə, Forster dil fərqlərinin mədəni identikliyin formalaşmasındakı rolunu ön plana çəkir və bununla da dil – mədəniyyət münasibətlərinə dair erkən elmi anlayışı nümayiş etdirir.

Bununla yanaşı, Forsterin Xəzər dənizi vasitəsilə Qafqaz regionuna, o cümlədən Azərbaycana dair müşahidələri sonrakı dövrlərdə ABŞ-də Azərbaycanşünaslığa marağın formalaşması üçün ilkin intellektual zəmin yaratmışdır. Bakı və onun ətraf əraziləri, yerli adət-ənənələr və dini praktikalar haqqında təsvirlər türk dünyasının mədəni müxtəlifliyini əks etdirir və XIX əsr Amerika şərqşünas mətnlərində tez-tez rast gəlinən empirik müşahidə modelini nümayiş etdirir. Forsterin əsərinin Amerika türkologiyasına təsiri dolayı və konseptual xarakter daşıyır. Onun səyahətnaməsi ABŞ-də formalaşmaqda olan şərqşünas diskurs üçün mənbə rolunu oynamış, bu diskurs isə sonradan Nikolay Poppe, Karl H. Menges və Omelyan Pritsak kimi alimlərin təmsil etdiyi akademik türkologiyanın intellektual əsasını təşkil etmişdir.

Türkologiyanın Amerika Birləşmiş Ştatlarında tam institusional formalaşması XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Bu gecikmə ölkənin siyasi tarixi, xüsusilə 1776-cı ildə Böyük Britaniyadan müstəqillik qazanması və müstəqil dövlət kimi təşəkkül tapması ilə bağlı olmuşdur [1, s.21]. Erkən müstəqillik mərhələsində intellektual infrastrukturun və elmi institutların inkişafının nisbətən zəif olması XIX əsr Avropa türkologiya tədqiqatlarının ABŞ akademik mühitinə inteqrasiyasını ləngitmişdir. Yalnız XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində şərqşünaslıq və ümumi dilçilik sahəsində tədqiqatların genişlənməsi ilə ABŞ-də türkologiyaya maraq formalaşmağa başlamışdır. İlk mərhələdə bu maraq əsasən Avropa elmi ənənələrinin, xüsusilə Alman və Rusiya türkologiya məktəblərinin metodoloji yanaşmalarının təsiri altında inkişaf etmişdir [6, s.48].

1830-cu ildə Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Osmanlı imperiyası arasında imzalanmış Ticarət və Naviqasiya Müqaviləsi iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlərin qurulmasına səbəb olmuş və bu, ABŞ elmi və mədəni mühitində Osmanlı ərazilərinə marağın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına gətirib çıxarmışdır. İlk mərhələdə bu maraq əsasən missioner fəaliyyəti, ticarət əlaqələri və siyasi müşahidələrlə bağlı olsa da, zamanla dilçilik, etnoqrafiya və mədəniyyət sahəsində tədqiqatlara transformasiya etmişdir. Sözügedən proses sonradan ABŞ-də türkologiyanın formalaşması üçün intellektual zəmin yaratmışdır. XIX əsrin ortalarında amerikalı tədqiqatçı və diplomat Corc Perkins Marş qeyd edirdi ki, “Osmanlı əraziləri təkcə siyasi müşahidə obyekt deyil, elmi araşdırmaya layiq zəngin dil müxtəlifliyini təqdim edir” [7, s.33]. Bu fikir ABŞ-də Osmanlı imperiyasına marağın yalnız siyasi-strateji məlahizələrlə məhdudlaşmadığını, eyni zamanda türk və qeyri-türk dillərinin elmi tədqiqinə yönəldiyini göstərir.

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində ABŞ missioner məktəbləri və konsulluqları Qafqaz və Cənubi Qafqaz regionlarında, o cümlədən, Azərbaycanda aparılan tədqiqatların genişlənməsinə şərait yaratmışdır. 1830-cu ildən etibarən ABŞ–Osmanlı diplomatik münasibətlərinin inkişafı türk dünyasına, o cümlədən, Azərbaycan dilinə və mədəniyyətinə yönələn Amerika elmi marağını tədricən artırmışdır. Əvvəlcə müşahidə xarakteri daşıyan bu maraq XX əsrin ortalarına doğru sistemli türkoloji tədqiqatlara çevrilmişdir. Amerika türkologiyası çərçivəsində Azərbaycan dili və mədəniyyəti Osmanlı irsi, Qafqaz regionu və ümumtürk dil kontinuumu kontekstində mühüm elmi tədqiqat obyekt kimi nəzərdən keçirilmişdir. Amerikalı şərqşünas Uilyam E.Qriffis Osmanlı və Qafqaz regionlarını müqayisəli şəkildə təhlil edərək qeyd edirdi ki, “Qafqazın türk xalqları türk dünyasının mədəni və dil birliyinin dərk edilməsində mühüm həlqə təşkil edir” [3, s.74]. Bu yanaşma Azərbaycan türkcəsinin yalnız regional dil kimi deyil, geniş türk dil sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qiymətləndirildiyini göstərir.

XX əsrin əvvəllərində təşkil olunmuş beynəlxalq və regional türkoloji konfranslar ABŞ-də türkologiyanın intellektual inkişafına dolaylı təsir göstərmişdir. Xüsusilə 1926-cı il 26 fevral – 6 mart tarixlərində Bakıda keçirilmiş Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultay türk xalqlarının Sovet İttifaqı ərazisindən olan alimləri ilə yanaşı, xarici elmi nümayəndələri də bir araya gətirmişdir. Qurultayın gündəliyində türk dilləri, ədəbiyyatı, tarixi, etnoqrafiyası, əlifba islahatları və terminologiya məsələləri geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur [5, s.55].

ABŞ alimləri Qurultayda birbaşa iştirak etməsələr də, burada qəbul edilmiş elmi-prinsipial qərarlar və konseptual yanaşmalar sonrakı onilliklərdə ABŞ türkologiyasının formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Qurultayın irsi iki əsas müstəvidə özünü göstərir. Birinci müstəvi metodoloji xarakter daşıyır: türk dillərinin müqayisəli təhlili, vahid terminoloji çərçivənin formalaşdırılması və etnoqrafik materialların sistemləşdirilməsi Amerika türkologiyası üçün əsas metodoloji istiqamətlərə çevrilmişdir. Bu yanaşmalar XX əsrin ikinci yarısında ABŞ akademik mühitində türk dillərinin tipoloji və tarixi baxımdan öyrənilməsinə asanlaşdırmışdır.

İkinci müstəvi mədəni və siyasi xarakterlidir. Qurultayda türk xalqları arasında mədəni birlik, ortaq tarixi yaddaş və identiklik məsələlərinin elmi müzakirəsi Amerika türkologiyasının yalnız dilçilik sahəsi kimi deyil, həm də sosial-elmi kontekstlərdə inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır. ABŞ alimləri türk dünyasını təkcə dil ailəsi kimi deyil, eyni zamanda mədəni-sivilizasion məkan kimi dərk etməyə başlamışlar [13, s.42].

Bakı Türkoloji Qurultayından sonra dünya türkologiyasında, xüsusilə türk dillərinin struktur və tarixi inkişafının müqayisəli şəkildə öyrənilməsi sahəsində müşahidə olunan canlanma yeni bir tədqiqat dalğasının formalaşmasına səbəb olmuşdur. Məhz bu intellektual mühit 1940–1950-ci illərdən etibarən ABŞ universitetlərində türkologiya və altaistika tədqiqatlarının meydana çıxması üçün metodoloji baza yaratmışdır.

XX əsrin ortalarından etibarən ABŞ universitetlərində türk və Mərkəzi Asiya tədqiqatları proqramlarının yaradılması bu sahənin institusional mövqeyini daha da möhkəmləndirmişdir. Türk

dillərinin struktur, tipoloji və tarixi müqayisəsinə həsr olunmuş Nikolay Poppe, Karl Haynrix Menges, Omelyan Pritsak və daha sonralar Uilyam Fiermanın əsərləri Bakı Qurultayında formalaşdırılmış elmi prinsiplərlə səsləşir. Harvard, Kolumbiya və Çikaqo Universitetlərində türkologiya və müqayisəli şərq dilləri üzrə ixtisaslaşmış kursların tədrisə daxil edilməsi Amerika akademik mühitində türkologiyanın müstəqil elmi fənn kimi möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur (Vaşinqton Universiteti, 1949). Nikolay Poppe türk dillərinin öyrənilməsində müqayisəli metodun əhəmiyyətini xüsusi vurğulayaraq qeyd edirdi ki, “türk dilçiliyi yalnız dillərin tarixi və coğrafi sərhədlər üzrə sistemli müqayisəsi vasitəsilə inkişaf edə bilər” [10, s.14]. Karl Haynrix Menges də bu mövqeyi bölüşərək türk dillərinin mədəni və tarixi kontekstdə öyrənilməsinin zəruriliyini önə çəkmişdir: “Türk dillərinin tədqiqi onları danışan xalqların mədəni tarixi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır” [8, s.25].

Beləliklə, ABŞ universitetlərində türkologiyanın ayrıca akademik sahə kimi institusionallaşmasını bu elmi irsin dolayı nəticəsi kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Qurultayın əsas şüarlarından biri Egey dənizindən Çin səddinədək uzanan geniş türk coğrafiyasında latın qrafikalı əlifbanın tətbiqinin təşviqi idi. Qurultayın əsas nailiyyətlərindən biri türk dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqinin prioritet elan edilməsi olmuşdur. Dilin daxili strukturuna, tarixi dinamikasına və vahid terminoloji sistemin yaradılmasına verilən önəm ABŞ-də türkologiyanın akademik fənn kimi formalaşmasında həlledici rol oynamışdır [5, s.60].

Qurultay iştirakçıları bu keçidin elmi-metodoloji aspektlərini müzakirə edərək latın qrafikasının türk dillərinin fonetik quruluşuna daha uyğun olduğunu əsaslandırmışdılar [5, s.65]. Latın qrafikasının təşviqi türk dillərinin yazı sisteminin fonetik prinsiplər əsasında yenidən qurulması, dil tədrisinin asanlaşdırılması və Avropa elmi ənənələri ilə uyğunlaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyırdı. Ceffri Lyuis türk əlifba islahatını qiymətləndirərək qeyd edirdi ki, “latın əlifbasının qəbulu müasir Türkiyə tarixində ən radikal və uğurlu islahatlardan biri olmuşdur” [6, s.89]. Eyni şəkildə, amerikalı sosioloq və dil siyasəti tədqiqatçısı M.M.Vud əlifba islahatının təkə dil dəyişməsi deyil, həm də məqsədyönlü mədəni yönümlənmə aktı olduğunu vurğulamışdır [12, s.112].

Bu təşəbbüs XX əsrin əvvəllərində aparılmış əlifba islahatları ətrafında gedən müzakirələrin uzunmüddətli təsirini əks etdirir və tarixi dil modernləşməsi cəhdlərini müasir dövrdə türkdilli dövlətlər arasında transmillət əməkdaşlığı ilə əlaqələndirir. Xüsusilə 2024-cü ildə Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində Birgə Əlifba Komissiyasının yaradılması bu ideyaların qlobal aktuallığını bir daha nümayiş etdirir [4, s.115]. Bu fakt dil siyasətinin türk dünyasında mədəni həmrəyliyin gücləndirilməsi, siyasi məqsədlərin irəli aparılması və milli identikliyin formalaşdırılmasında strateji alət kimi çıxış etdiyini göstərir.

XXI əsrdə ABŞ-də aparılan intensiv türkoloji tədqiqatlar kontekstində 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı postkolonial nəzəriyyə, mədəni identiklik və qlobal integrasiya prizmasından yenidən dəyərləndirilir. Müasir Amerika türkoloji diskursunda Qurultay sovet ideologiyasının törəməsi kimi deyil, türk xalqlarının elmi özünüdərkinin fundamental mərhələsi kimi qiymətləndirilir [11, s.43].

Azərbaycan ərazisində türkoloji tədqiqatlara həsr olunmuş ilk böyük elmi toplantı olan 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı ABŞ elmi mühitində, xüsusilə dissertasiya səviyyəsində, haqlı olaraq yenidən diqqət və maraq doğurmuşdur. Xüsusilə məmnunluq doğuran məqamlardan biri Princeton Universitetində Yaxın və Orta Şərqsünaslıq (Near Eastern Studies) proqramı çərçivəsində müasir tarix və Şərq tədqiqatları üzrə fəaliyyət göstərən tədqiqatçı Abiqeyl Şoenfeldin (Abigail Schoenfeld) 2018-ci ildə müdafiə etdiyi “Türkiyə və Sovet Azərbaycanında əlifba islahatı, 1922-1928”) (“Flipping the Script: Alphabet Reform in Turkey and Soviet Azerbaijan, 1922-1928”) [14] adlı dissertasiya işində bu mühüm tarixi hadisənin müasir akademik araşdırmanın mərkəzinə gətirilməsidir. Sözügedən tədqiqat Qurultayın siyasi, mədəni və millətlərarası xarakterini

işıqlandıraraq, onun türkdilli cəmiyyətlərin modernləşməsində təməl mərhələ kimi rolunu əhatəli şəkildə təhlil edir. Bu iş Amerika türkologiyasının lokal, regional və beynəlxalq perspektivləri birləşdirmək qabiliyyətini nümayiş etdirir və Bakı Qurultayının türk dünyasının modernləşmə prosesində oynadığı rolu çoxşaxəli şəkildə üzə çıxarır.

M.M.Vudun yanaşmalarına əsaslanan Şoenfeld 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayının türk dili islahatlarına təsirini izləyir və Sovet Azərbaycanında paralel inkişafı müqayisəli şəkildə təhlil edir. O, yazı islahatını dil, milli identiklik və modernləşmə kəsişməsində yerləşdirərək, orfoqrafik dəyişikliklərin həm millət quruculuğu, həm də mədəni strategiya funksiyası daşdığını göstərir. Dissertasiyada Azərbaycan və Türkiyə islahatçıları arasında yazışmalar, elmi nəşrlər və konfranslar vasitəsilə ideyaların yayılması kimi millətlərarası intellektual şəbəkələrin rolu xüsusi vurğulanır. Firidun bəy Köçərlinin Azərbaycandakı latınlaşma təşəbbüsləri və Mustafa Kamal Atatürkün Türkiyədə həyata keçirdiyi əlifba islahatı paralel trayektoriyalar kimi təhlil olunur. Şoenfeld islahatların savadlandırma kampaniyaları, pedaqoji eksperimentlər və dövlət tərəfindən dəstəklənən nəşrlər vasitəsilə daha təcrübə üsulları həyata keçirilməsini də araşdırır. Tədqiqatçı arxiv materialları və müqayisəli təhlil əsasında əlifba islahatlarının lokal, milli və beynəlxalq prosesləri birləşdirən körpü rolunu oynadığını sübut edir. Tədqiqat siyasi hakimiyyətlə intellektual çevrə arasındakı qarşılıqlı əlaqəni üzə çıxararaq, islahatçıların dövlət təlimatları ilə mədəni ideallar arasında necə tarazlıq qurduqlarını göstərir. Ümumilikdə, bu dissertasiya dil planlaşdırmasının müasir türk identikliklərinin formalaşmasında həm praktik, həm də simvolik vasitə kimi çıxış etdiyini sübut edir.

XXI əsrdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı yalnız regional elmi hadisə deyil, eyni zamanda türkdilli xalqların dil, mədəniyyət və milli özünüdərk tarixində mühüm mərhələ olmuşdur. Qurultay əlifba və dil islahatlarının təşkili, elmi müzakirələrin aparılması və millətlərarası intellektual əlaqələrin qurulması baxımından yeni mərhələnin təməlini qoymuşdur. Müasir ABŞ türkologiyası bu Qurultayın əhəmiyyətini təkcə Sovet konteksti ilə məhdudlaşdırmır, onu global intellektual miqyasda, postkolonial analiz, mədəni identiklik və global inteqrasiya prizmasından yenidən qiymətləndirir. ABŞ elmi mühitində Bakı Qurultayı sovet ideologiyasının məhsulu kimi deyil, türk xalqlarının elmi və mədəni özünüdərkinin mühüm mərhələsi kimi dəyərləndirilir və modernləşmə, eləcə də mədəni strategiya anlayışlarına yeni baxış bucağı təqdim edir.

Qurultayda aparılan müzakirələr, əlifba islahatları və dilin standartlaşdırılması yalnız texniki tədbirlər deyil, eyni zamanda sosial, siyasi və mədəni transformasiyaların formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Amerika türkologiyası intellektual əlaqələrin və ideyaların müxtəlif ölkələr arasında yayılmasının milli islahat təşəbbüslərinin effektivliyini artırdığını və ABŞ-də dil siyasəti ilə türk dünyasının tarixi yanaşmalara təsir göstərdiyini vurğulayır. Bu proseslər göstərir ki, dil və əlifba islahatları milli identikliyin formalaşmasında, mədəni həmrəyliyin gücləndirilməsində və siyasi strategiyaların həyata keçirilməsində əsas vasitələrdən biri olmuşdur. Buna görə də Bakı Türkoloji Qurultayı və onun təşəbbüsləri yalnız Sovet və Regional çərçivədə deyil, həm də ABŞ türkologiyası kontekstində uzunmüddətli elmi, mədəni və siyasi təsirə malik olmuşdur.

Nəticə / Conclusion

1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı və onun nəticələri təkcə tarixi hadisə deyil, həm də müasir türkdilli dövlətlərin dil, mədəniyyət və milli identiklik siyasətlərinin öyrənilməsi üçün fundamental elmi baza təşkil edir və çağdaş akademik müzakirələr üçün zəngin material təqdim edir.

Aparılan təhlil göstərir ki, türkologiyanın ABŞ-də formalaşması uzunmüddətli və mərhələli proses olmuşdur. Erkən mərhələdə səyahət ədəbiyyatı və empirik müşahidələr əsas baza rolunu

oynamış, XIX əsrdə diplomatik və elmi əlaqələrin genişlənməsi ilə bu maraq institusional xarakter almışdır.

1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı türk dillərinin müqayisəli-tarixi tədqiqini sistemləşdirərək, metodoloji çərçivə yaratmış, əlifba və dil siyasəti məsələlərini mədəni-modernləşmə kontekstinə daxil etmişdir.

Müasir ABŞ Türkologiyası Qurultayı yalnız regional hadisə kimi deyil, həm də türk xalqlarının elmi özünüdərkinin və global intellektual integrasiyasının mühüm mərhələsi kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, Bakı Qurultayı çağdaş dil siyasəti, milli identiklik və mədəni modernləşmə tədqiqatları üçün fundamental elmi baza olaraq qalmaqdadır.

Ədəbiyyat / References

1. Fierman W. Language Planning and National Development: The Uzbek Experience. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1991.
2. Forster G. A Journey from Bengal to England, through the Northern Part of India, Kashmere, Afghanistan and Persia, and into Russia by the Caspian Sea. – London: G. Robinson, 1793.
3. Griffis W.E. The Story of the Orient. – New York: Eaton & Mains, 1902.
4. Həbibbəyli İ. Tarixi perspektivdə türk əlifbası və dil siyasəti. – Bakı: Elm, 2025.
5. İbrahimov E. 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı: tarix və irs. – Bakı: Qanun, 2023.
6. Lewis G. The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success. – Oxford: Clarendon Press, 1967.
7. Marsh G.P. The Eastern Question and the Ottoman Empire: Observations on Linguistic Diversity. – Boston: Little, Brown & Co., 1864.
8. Menges K.H. The Turkic Languages and Peoples: A Historical Survey. – The Hague: Mouton, 1968.
9. Oral M. Foundations of Modern Turkology. – Istanbul: Boğaziçi University Press, 2010.
10. Poppe N.N. Introduction to Altaic Linguistics. – The Hague: Mouton, 1965.
11. Şamiloghlu U., & Kocaoglu S. Baku 1926: Legacy of a Turkological Congress. – Ankara: Turkish Studies Press, 2024.
12. Schoenfeld A. (2019). Flipping the Script: Alphabet Reform in Turkey and Soviet Azerbaijan, 1922-1928 (Doctoral dissertation, Princeton University). Princeton University Digital Repository.
13. Wood M.M. "Latinizing the Turkish Alphabet: Cultural Change in the Modern Era." American Journal of Sociology, 1929.
14. Xanəliyeva N. Amerika türkologiyası: mədəni və metodoloji perspektivlər. – Bakı: Elm, 2025.